

Co je nám do jejich ráje

Stěhování Českého ráje od Litoměřic k Turnovu na konci 19. století
Bohdan Zilynskij

Snad každý ví, kde leží Český ráj. Na Turnovsku a Jičínsku. Už po několik generací je tento trochu zvláštní název pokládán za běžnou součást zeměpisného názvosloví.

Před více než třiceti lety se v českém odborném tisku krátce diskutovalo o tom, jak název Český ráj vlastně vznikl. Původ zjevného eufemismu si žádal své objasnění, ale diskuse tehdy skončila bez jasného výsledku. Diskuse poukázala na to, že za český ráj byla v minulosti pokládána jiná místa než dnes. V prvních dílech, snažících se popsat a postihnout celou českou zemi, se nejvzletnějšími slovy hovoří nejčastěji o úrodném Litoměřicku, přičemž se objevuje také termín ráj. Litoměřicko vyzdvihl ve své rázovité encyklopedii Pavel Stránský ze Zap i Bohuslav Balbín, který ve třetí knize svých historických miscelaneí napsal: Právem se litoměřická krajina nazývá rájem Čech, vše je zde neobyčejně úrodné, ať máš na mysli plodiny jakéhokoli druhu, utěšené zahrady, kopce porostlé osením a horské stráně ozdobené vinicemi. O kus dál nazývá Balbín Litoměřicko rohem hojnosti celých Čech, termín ráj použil také pro upravené a vzhledné okolí doksanského kláštera ležícího v oblasti dolní Ohře. Tradice používání příslušné charakteristiky litoměřického kraje přečkala následující století. Okolí Litoměřic si pověst úrodného regionu, bohatého i krajinnými krásami, uchovávalo také v dobách rozvoje nového fenoménu, jímž se v 19. století stal turismus. S konkrétnějším použitím pojmu Český ráj zapojeným do propagace příslušného území přišli čeští Němci a brzy se ho chopili také jejich krajané ze severněji ležících oblastí. Atraktivně znějící název regionu byl na základě dojmů a zkušeností jeho návštěvníků šířen dál. Měl jistě přilákat další turisty – do Litoměřicka i okolních částí severních Čech jich směřovalo zejména ze Saska a severního Německa velmi mnoho, více než z Prahy či středních Čech. Turistická i místopisná literatura byla z tohoto i jiných důvodů vydávána převážně německy.

PARADIES VON BÖHMEN Právě německou variantu názvu – Paradies von Böhmen – šířily publikace věnované konkrétním severočeským lokalitám (psal je třeba Ewald Victorin Dietrich) i rozsáhlejší díla typu uznávaného Sommerova popisu Království českého. V jeho prvním svazku z roku 1833 byl Českým rájem opět nazván litoměřický kraj s odvoláním na jeho úrodnost i malebnost. Postupně byla aspoň zčásti upřesňována topografie použití názvu: někdy tak byl přednostně označován prostor sevřeného labského údolí za Litoměřicemi směrem na Ústí a Děčín. V této oblasti, kde více než úrodnost přicházely ke slovu krajinné krásy, byl jako symbol Českého ráje nejednou vnímán hrad Střekov. V tehdejší litoměřickém kraji se však nacházelo poněkud dále od Labe ještě jedno zákoutí, pro které se v 19. století vžil název Český ráj. Tehdejší turisty velmi zajímala, asi na základě nadšeného popisu Alexandera von Humboldta, západní část Českého středohoří, symbolizovaná zejména Milešovkou. Také její severní podhůří se stalo konkurentem bezprostředního litoměřického okolí. Zasloužily se o to díky svým lázním tehdy výrazně známé Teplice – i do nich směřovalo mnoho zahraničních hostů. V blízkém okolí tohoto turistického centra poutala zájem Doubravská hora, nabízející vyhlídku na České středohoří, Krušné hory a do údolí říčky Bělé či Bíliny. Před polovinou 19. století nepostihly ještě Teplicko příliš rušivé civilizační vlivy, těžba hnědého uhlí se tu podepsala až v dalších desetiletích. Není třeba zdůrazňovat, že němečtí uživatelé názvu Český ráj vnímali onu českost

nikoli jazykově, ale teritoriálně. Ve všech uvedených částech severních Čech, do nichž byl Český ráj umisťován, výrazně převládalo německy mluvící obyvatelstvo. Podstatná část českých vlastenců vnímala ovšem tento stav jako výsledek násilného poněmčování a uvědomovala si rozpor mezi současným stavem a staršími tradicemi tohoto území, které bylo pokládáno za místo někdejší české slávy – připomeňme jen Přemyslovy Stadice nebo husitské vítězství u Ústí nad Labem. Snad proto se však ani čeští autoři zpočátku nebránili lokalizaci rajského názvu do severních Čech. Zcela samozřejmě ho připomněl třeba Josef Dušan Lambl při popisu cesty na Milešovku. Jan z Hvězdy v úvodu své prózy Volšanský zámek umístěné do Doksan a okolí napsal, že krajiny polabské jsou utěšené, ba překrásné a právem získaly sobě jméno českého ráje. Ve čtyřicátých letech 19. století dospěli čeští spisovatelé k rozvinutí oslavného kultu celých Čech jako pozemského ráje. Tylovo slavné dvojverší z roku 1845 (v sadu stkví se jara květ, zemský ráj to na pohled) bylo pouze špičkou rajského ledovce. Podobné obrazy se tehdy objevily v řadě dalších veršů. Ani Karel Hynek Mácha neodolal a zaveršoval si: šírá vlast, ta česká země – nejmilejší Tobě ráj. Vlastenecká inteligence tak postavila na piedestal českou zemi jako celek včetně její jazykově německé části. V téže době se však začínala projevovat i žárlivost českých obrozenců na vyzvedávání půvabů jazykově německých krajů. V dopise ze 6. září 1841 vylíčil Josef Jungmann Antonínu Markovi, faráři v Libuni na Turnovsku, dojmy z cest po saském tak nazvaném Švejcarstvu. To prý není nic jiného než prodloužení hrubo- a maloskalských krajín, jemuž chlubnost německá pověst všesvětskou zjednatí uměla. Jungmann pokračuje: Ó, skromná ke vlastní škodě Čechie, snad přijde nezadlouho čas, že i po českých krajinách výtečných zvidavý lid toulati a sháněti se bude. Aspoň myslím, že Prachové (!) skály nejpěknější částce té jich Švejcarie se vyrovnají. Jako by tu patriarcha české jazykovědy odhadl směr, kterým se o několik desítek let později upřela pozornost, když bylo hledáno místo pro opravdovější, český Český ráj.

PONĚMČENÝ RÁJ Události let 1848–1849 přispěly k oddalování politického programu Čechů a českých Němců. Právě některá města v pohraničí (třeba Teplice) sehrála v roce 1848 výraznou roli při aktivizaci německé národní skupiny. Sítila také kritická reakce Čechů, kteří měli možnost poznat místní poměry. Syn známého vydavatele a redaktora, katolický kněz Vojtěch Kramerius, píše ve svých dopisech z let 1849 a 1850 s nelibostí, že je vše v té rajské Litoměřická krajině poněmčeno. V souvislosti s obdobně nazývanou oblastí Teplicka zmiňuje dokonce hnusné, jedovaté Němčoury ze všech stran nás kaceřující. Rozchod českého a německého politického hnutí v Českém království byl jevem trvalým a nezvratným. Snahy českých Němců se od šedesátých let 19. století rozvíjely úplně jinak než české politické úsilí. Český ráj umisťovaný na Litoměřicko nebo do okolí Teplic (tam jej dosadil i Riegrův Slovník naučný v heslu Doubravská hora) se stával pro Čechy rájem jakoby hůře a hůře dosažitelným. Nebo přímo ztraceným. Bylo asi čím dál tím problematičtější ponechat Český ráj – krajinně zvláště přitažlivou část celého království – uprostřed území, jehož obyvatelé neuměli nebo nechtěli hovořit česky. Rozpor mezi zeměpisným a etnicko-národním obsahem názvu rostl. České prostředí vyvodilo z této skutečnosti závěry až v osmdesátých letech. Do té doby byl nastolen elegantní kompromis. Autoři materiálů propagujících domácí turistiku stále častěji naznačovali, že celá česká země je složena z mnoha jistě krásných částí – každá z nich je tedy kouskem českého ráje. Takovéto označení se objevuje ve třetí čtvrtině 19. století v knížkách i člancích, které propagovaly cestování po Čechách a objevování místních, dosud nedoceněných krás. Pro příklad lze uvést brožuru učitele

Filipa S. Kodyma Na výletech, zálibně konstatující už v úvodu: Mládež ze školy v život vstupující má nejvhodnější příležitost poznávat vznešené krásy rájů českých vlastním pozorováním – cestováním. Kýžené české ráje nachází Kodým v nejrůznějších částech země. Na nejvyšším místě českého ráje stojíme na Sněžce, kout českého ráje představuje údolí Úpy, za jedno z nejkrásnějších míst českých rájů je pro změnu označeno údolí Babiččino, další kus českého ráje lze ale najít také v okolí Jičína, zvláště v Prachovských skalách. Podobný přístup charakterizuje časopisecké reportáže začínajícího učitele i prozaika Karla V. Raise. Černé jizerské údolí se pro něj stalo jedním z nejkrásnějších českých rájů, podobně jako o něco později okolí Chocně. Církevní historik František Ekert našel svůj kousek českého ráje pro změnu v okolí Lobkovic na středním Labi. Jak je patrné, termín český ráj byl zasazován převážně do některé krajinně vděčné části severní poloviny Čech. Divadelní autor i ředitel František Adolf Šubert sliboval v roce 1882 čtenářům na počátku prvního svazku ilustrovaného díla Čechy: ...po rudých vlnách Labe od velikánů Krkonošů obeplujeme ráje severní, poputujeme jejich nivami... Nikoho, jak se zdá, nenapadlo uplatňovat název Český ráj na jihu – pro Šumavu nebo jihočeské oblasti spjaté s českou reformační tradicí. Bez ohledu na značný rozptyl českých rájů umístování „hlavního“ z nich do okolí Litoměřic nebo Teplic přetrvávalo v českém prostředí až do poloviny osmdesátých let 19. století. Turistický průvodce po Čechách, vydaný Františkem Řivnácem v roce 1882 v obou zemských jazycích, spojil termín ráj český jednoznačně s okolím Litoměřic. Na jiných místech knihy je sice vychváleno i okolí Turnova a Jičína, ale bez použití podobného epiteta. Rozpaky co do oprávněnosti použití názvu Český ráj v prostředí teplické rovinky pocítil v roce 1879 publicista slovanofilského a rusofilského profilu Jaromír Hrubý. Ve své reportáži konstatuje, že pyšný název dali tomuto kraji nějaký Baedeker a po něm poslušní cestovatelé, a komentuje tuto skutečnost slovy: Co je nám Čechům do jejich ráje! Či snad tanul právě tento kousek české vlasti Tylovi na mysli, když psal „zemský ráj to na pohled“? Ne, rozhodně ne, ležít celý za severní mezí národnosti české. Tradici Českého ráje spojeného se Středohořím umělecky završila a znovu zpochybnila Tereza Nováková v rané povídce Na zřícenině kostomlatské, napsané v roce 1883. Hrdinové tohoto díla rozprávějí na hradní věži o krásách českého ráje ležícího pod nimi a s hořkostí si uvědomují, že tento ráj až tak český není: Ó toho ráje, v němž my tak chudi! ...Jsme cizinci ve vlastním domě. Přestěhování Českého ráje na nové místo tak už asi nebylo možné dál odkládat. Nejvíce se o jeho přesun zasloužil autor dnes zcela zapomenutý, turnovský rodák Václav Durych, otec daleko proslulejšího autora, prozaika Jaroslava Durycha. Většinu života strávil Václav Durych mezi několika polabskými městy, v nichž podle potřeby redigoval regionální noviny. V Hradci Králové dostal na starost list s dosti zavazujícím titulem Slovan. O napodobení slávy a úspěšnosti Havlíčkova stejnojmenného listu se nepokusil – ostatně by to bylo dosti pošetilé. Třidvacetiletého redaktora zaujala v průběhu roku 1886 jiná ambiciózní idea, konkrétnější a splnitelnější. Rozhodl se vydat první podrobnější popis kraje mezi Turnovem, Semily, Jičínem, Libání, Sobotkou a Kněžmostem – líčení zčásti přesahovalo až k Mladé Boleslavi a Liberci. A právě pro tuto oblast použil programového názvu Český ráj. Dodnes je občas opakován názor, že uvedený název byl použit pro jeden kout tohoto regionu – okolí lázní Sedmihorky – už o deset až patnáct let dříve. Vymyslet ho prý měli v době venkovského pobytu pražští divadelní herci (nebo přímo Jan Neruda), přesvědčivé důkazy pro toto tvrzení však scházejí. Potvrdit nelze ani autorství Gustava Pflęgra–Moravského. Jeho román ve verších Pan Vyšínský se sice stručně zmiňuje o Sedmihorkách, termín Český ráj však neuvádí. Rozhodující roli Václava Durycha potvrzuje i skutečnost, že žádný z autorů písícih o Turnově a okolí

nepoužil těsně před rokem 1886 termín Český ráj. Neuvádí ho Justin Václav Prášek ve svých dějinách Turnova, neznají ho ani autoři četných textů o Sedmihorkách či jiných blízkých lokalitách. Na stránkách časopisu Slovan lze sledovat realizaci Durychova záměru přestěhovat Český ráj téměř krok za krokem. Noticka Český ráj z poloviny června 1886 uvádí, že tímto jménem se právem nazývá překrásná romantická krajina turnovská se svými půvabnými zámky, zříceninami, velebným horstvem, skalními městy a různými památkami české slávy a moci. Vzhledem k neexistenci českého tištěného průvodce však prý tento kraj nenavštěvují čeští, ale spíše němečtí turisté. V okolí maloskalského Pantheonu se prý, jak konstatuje jiný materiál, takoví hosté jen hemží, protože v těchto strmých a malebných skalách jest toho více ku shlédnutí než v některém prušáckém koutě. Už v polovině září ohlásil Durych brzké vydání nádherného ilustrovaného cestopisného díla Z českého ráje. První sešit byl distribuován brzy poté, další postupně následovaly do počátku roku 1888. Durychův finančně jistě náročný vydavatelský čin znamenal rozhodující krok pro vítězství nové lokalizace Českého ráje. Ten byl nyní přesazen z německojazyčné části Čech o necelých sto kilometrů na severovýchod, na skutečně českou, tedy výhodnější a jistější půdu. Severní okraj nového Českého ráje se nacházel nedaleko národnostního pomezí, ale na české půdě. Útěk z tohoto bojiště tedy Durychovým úmyslem ani cílem rozhodně nebyl, jak naznačuje ostatně na mnoha místech text knihy. Jestliže zalistujeme v Durychově knize, najdeme autorovo vysvětlení volby názvu knihy hned v úvodu: A jsou-li Šumava, Krkonoše a vůbec celá česká země skutečným rájem, ačkoli nám do toho ráje v ohledu politickém ještě mnoho chybí, tož jest turnovská krajina nejkrásnějším jeho oddílem, neboť v ní nahromaděno je těch přírodních skvostů nejvíce. ...Turnovské okolí zasluhuje také v pravém slova smyslu názvu „Český ráj“, rovněž jako plným právem přísluší našemu, cizáckými zmijemi ohroženému, statečnému Pojizeří název „Česká stráž“. ...Ten kraj se nám neodrodí nikdy, ten kraj jest nejkrásnější perlou v naší svaté čelence. Znovu se vrací motiv Českého ráje v posledních větách knihy, kde Durych mluví zčásti sebejistě a zčásti vyjadřuje přání spojené s nadějí: Občanstvo turnovské jest skutečně neohroženým a vytrvalým zápasníkem za rozkvet českých práv a pevnou hrází proti návalu ječných vln germánského oceánu. Dejž Bůh, abychom nejen o tomto území, ale i o celém staroslavném našem království mohli co nejdříve tvrditi, že je nám pravým „českým rájem“. Následuje už jen úryvek apostrofující v Tylově textu národní hymny krásnou zemi – zemi českou. Durychův bojovně zjitřený sloh souvisí samozřejmě s dobovými celozemskými událostmi a každodenním zápasem o míru práv češtiny a němčiny na území Českého království. Tehdejší tisk je plný zpráv a polemik o potřebě češtiny jako vnitřního úředního jazyka v rámci státních úřadů a o odporu Němců proti tomuto požadavku. Obdobný zápas probíhal mezi Ústřední maticí školskou a Schulvereinem o jazykový profil škol v místech při národnostní hranici i v jejím zázemí. Atmosféru podporující přenesení Českého ráje z Litoměřicka a Teplicka na Turnovsko je možno dokreslit ještě jednou zajímavostí. Několik let před vydáním Durychovy knihy bylo dostavěno pražské Národní divadlo. V rámci bohaté výtvarné výzdoby jeho areálu našel své místo i cyklus maleb Mikuláše Alše nazvaný Vlast. Mezi čtrnácti náměty, topograficky nezařazenými nebo přesně lokalizovanými, najdeme i obrazy Otava a Jizera. Žádná další luneta s námětem české řeky nebyla do malířského obrazu vlasti zařazena. Můžeme se jen ptát, zda byl tento výběr věcí náhody, když právě Jizera protíná nový, Durychův Český ráj. Nové zeměpisné pojetí Českého ráje se vžilo nejrychleji mezi autory publikací o Turnovu a okolí. Pobídkou pro jejich vydávání mohl být i vzrůstající zájem turistů. Koncem června 1887 – v době, kdy ještě Durychův spis nebyl dotištěn – se na Turnovsko vypravila s pražskými

sokoly i skupina amerických Čechů, kteří navštívili starou vlast. Právě pro tyto exotické hosty vydal rozsahově nevelkou, ve srovnání s Durychovou knihou jistě levnější brožuru s názvem Průvodce Českým rájem učitel Josef Zdeněk Prýl. Lze předpokládat, že se poněkud barnumský název hostům z Ameriky zalíbil. Právě oni se možná zasloužili o jeho další popularizaci. Pomohlo také české učitelstvo, které právě v Turnově uspořádalo v srpnu 1888 jeden ze svých pravidelných sjezdů. Ve vzletném komentáři vydaném před touto akcí v místním tisku je Český ráj ztotožněn přímo s krajem Beneše Heřmanova, hrdiny jedné z básní Rukopisu královédvorského. Odkaz na jednu z epizod této literární památky obsažený i v samotné knize Durychově je výmluvný, vždyť nedlouho předtím zpochybnil její pravost Masaryk a další čeští vědci. Roli centra opravdového, nejen zeměpisně, ale i národně Českého ráje převzal tedy od německých Litoměřic (či Teplic) Turnov. Toto nesporně české město leželo dosud celkem stranou dění, v osmdesátých letech 19. století však postoupilo zřetelně kupředu a začalo dohánět Jičín, za kterým v rozvoji národních aktivit do té doby zaostávalo. V tomto srdci horního Pojizeří, na něž vlny germánské bijí nejdívěji, začaly v březnu 1886 vycházet první místní noviny, Hlasy pojizerské. V následujících dvou letech přibýly národně-obranné časopisy s charakteristickými názvy Stráž a Stráž na severu. Právě na stráž národních zájmů a do jejich služeb byl postaven Český ráj po svém přemístění na novou a jistější půdu. K dalšímu prosazení názvu přispělo po čase vydání druhého dílu Prýlovy brožury (objevila se i v německé variantě) a Malý průvodce po Turnově a jeho okolí od Josefa Kopala. S jistými rozpaky začali mluvit o Českém ráji autoři z nepřítli vzdáleného, v mnohém konkurenčního Jičína. Obě města se po čase začala k úspěšnému názvu hlásit stejnou měrou a spolu těžila z jeho rostoucí popularity. A termín Český ráj rychle zdomácněl v reklamních textech otiskovaných v místním tisku.

VÍTĚZ OPANUJE CELÝ RÁJ Po určitou dobu byl název takto razantně přemístěn z Litoměřicka na Turnovsko ze setrvačnosti umisťován na své dosavadní místo. Dokladem může být sedmý díl sborníku Čechy, popisující v roce 1892 České středohoří. Regionalista Bedřich (Friedrich) Bernau, který na rozdíl od většiny svých vrstevníků ochotně publikoval v obou zemských jazycích, se použití názvu Český ráj pro tuto oblast nebránil. Pobídkou se mu stal výhled z Klapého (Hazmburku) i z Doubravské hory u Teplic, jako Český ráj však Bernau v souladu s tradicí označil také kraj u Litoměřic. V závěru jiné kapitoly věnované Bezdězu čteme poznámku shrnující autorovy dojmy, obavy i naděje: Truchle loučíme se tu s krajinou středohorskou, starostlivi o výsledek boje, v němž zápasník jeden konečně podlehnouti musí a vítěz opanuje celý ráj ten a nestrpí zde cizího hlaholu. Nehledě na určitou nejistotu v této věci jsou úvod i závěr příslušného svazku Čech laděny optimisticky. Nová lokalizace Českého ráje už nemohla být těmito pozdními ohlasy starší tradice zpochybněna. Vnímání a respektování ji začali také historikové. Průvodce Českým rájem sestavil a vydal na počátku 20. století Josef Vítězslav Šimák – turnovský rodák a čelný reprezentant české historické vlastivědy. O Českém ráji však Šimák hovořil také ve své dnes zapomenuté básnické tvorbě. O málo později, v roce 1909, přijal týž název opravdový arbiter elegantiarum Josef Pekař v předmluvě své Knihy o Kosti. Okolí Litoměřic už čeští autoři napříště označovali skromněji, jako zahradu Čech. V prostředí českých Němců však *Paradies von Böhmen* zůstal na svém dosavadním místě ještě po více než půl století. Z německého hlediska neexistoval žádný důvod k přijetí jednostranné uzurpace, přestěhování a počestění Českého ráje. Ještě v roce 1942 byla otištěna v regionálním sborníku vydávaném v Ústí nad Labem báseň *Elbetal – Heimatlied* opěvující *Böhmens schönes Paradies* a zmiující v

této souvislosti Střekov. Při jejím čtení nám je, jako bychom zde slyšeli labutí píseň tohoto Českého ráje. Odsun Němců z pohraničí po druhé světové válce ukončil označování dvou různých oblastí Čech shodným názvem a jeho původnější lokalizace se začala propadat do zapomnění. V poslední době se o Českém ráji v místech, kam ho od Durychových dob umísťujeme, mluví v souvislosti s projektem dálniční stavby, který mírou možných zásahů do krajiny vzbudil značný odpor. Uskutečnění tohoto nápadu by mohlo uznávané hodnoty regionu a jeho „rajskost“ výrazně zpochybnit. Paradoxní je, že propagátoři jiné dálnice hodlají neméně neúprosně zasáhnout i do podoby druhého Českého ráje v prostoru Středohoří. Historik sotva ovlivní výsledek těchto sporů, ale těžko se může zbavit otázky: Český ráj? Co to vlastně bylo, je – a co bude?

LITERATURA K. Bílek, „Jak je starý název Český ráj“, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 18 (1977), 205–207, zde přesné odkazy na materiály Zpravodaje Šrámkovy Sobotky 10 (1972) a 11 (1973); P. Studnička, „Václav Durych, redaktor a spisovatel“, Zprávy Klubu přátel Pardubicka 1997, 257–262; V. Durych, Z českého ráje (Cestopisné kresby), Hradec Králové 1886 (2. vyd. Kolín 1892); J. Smetana, „O vývoji názvu Zahrada Čech“, Kulturní měsíčník (Roudnice) 14 (1978), 149–151.

Bohdan ZILYNSKYJ (nar. 1954) přednáší dějiny ukrajiny a historickou regionalistiku na pražské univerzitě.